

ЄВЧЕНКО Ірина, аспірант Інституту психології
ім. Г. С. Костюка Національної академії
педагогічних наук України

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ САМОТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Проаналізовано дослідження українськими вченими проблеми самоствердження особистості. Виявлено та систематизовані основні теоретичні підходи, принципи та моделі. Конкретизовано сутність поняття самоствердження особистості.

Ключові слова: самоствердження, особистість.

Самоствердження особистості являє собою складне соціально-психологічне явище. У другій половині ХХ ст. вітчизняні науковці починають виявляти інтерес до проблеми самоствердження особистості та висвітлювати різноманітні її аспекти [1–9]. Для розуміння суті питання доречно виявити та впорядкувати основні теоретичні підходи, принципи, моделі з метою їх використання для подальших досліджень за окресленої проблематикою.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз проблеми самоствердження особистості в українській психології, що сприятиме подальшій розробці зазначеного феномену науковцями.

Найбільший інтерес представляють погляди стосовно детермінант формування та розвитку потреби особистості в самоствердженні, яку буває важко відрізнити від потреби в досягненнях і домінуванні. Внаслідок набуття у процесі діяльності певного досвіду та якостей (під впливом внутрішніх потреб) людина починає на цьому ґрунті вільно і самостійно обирати цілі та засоби діяльності, оперувати ними, одночасно вдосконалюючи та розвиваючи власні потреби. Слід зазначити,

що потреба особистості – це її об'єктивна властивість потребувати певних умов і засобів існування, що витікає з її внутрішніх особливостей і стосунків із зовнішнім середовищем, нестача яких викликає почуття невдоволеності й спонукає до різних видів активності. Конкретизуючи теоретичні напрацювання вчених, потрібно відзначити їх одностайність у тому, що саме у діяльності розвивається психіка людини, формуються її здатності, особисті якості.

Вагому роль "середовищного" чинника у процесі самоствердження суб'єкта життєдіяльності відзначали українські науковці, зокрема Г. Костюк, В. Роменець [1; 2], В. Мясищев та ін.

Самоствердження особистості, переконаний В. Роменець, здійснюється через діяльність у формі вчинку. На думку вченого, поняття "вчинок" сутнісно виростає на перетині таких "суб'єктивних" категорій, як "свобода", "творчість", "саморозвиток", "самовдосконалення", "самоствердження" тощо і є духовним розвитком індивіда.

Повноцінний вчинок – це подолання і перехід у новий буттєвий простір, переконання людини в тому, що вона чогось варта, що вона є цінністю. Цінність "Я" – дуже рухливий конструкт, його зміст змінюється залежно від багатьох факторів, які вчений визначає як "ситуації". Ситуація, за В. Роменцем, становить "... динамічне, дуже рухоме утворення, що складається з постійно змінних сил дії. Ситуація – це вищий рівень єдності динамізму середовища й людських пристрастей" [2]. У психологічному розумінні кожна ситуація може розглядатися як: зовнішнє середовище, оточення, обставини, об'єктивні умови, в які доля "закинула" людину, і які протистоять їй у своєму автономному бутті; суб'єктивні обставини, що складають внутрішній світ життя людини; процес і результат трансценденції людини за межі об'єктивних та суб'єктивних обставин і перетворення їх в умови розгортання вчинку.

Конкретним психологічним механізмом самоствердження людини в ситуації є мотивація. "Призначення мотивації, – зазначає В. Роменець, – перебороти конфліктність ситуації й прийняти рішення діяти певним чином" [2]. Іншими словами, прийняти рішення (визначитися), яким чином самостверджуватися, тобто яку вчинкову дію здійснити. Вчинкова дія, за В. Роменцем, не є одномоментним і одноякісним актом, але передбачає, принаймні, два етапи: підготовчий (психологічне моделювання акції вчинку та її наслідків) та власне вчинок. Людина планує не "вчинок" як такий, а конкретне перетворення, досягнення конкретної мети, задоволення потреби.

Наслідки вчинкової діяльності можуть бути пов'язані з позитивними емоціями і почуттями від факту досягнення мети, задоволення відповідної потреби, або ж навпаки – можуть примусити критично замислитися і визнати принаймні, що здійснений вчинок вичерпав лише один із безлічі можливих способів самоствердження, самотво-

рення, саморозвитку, що він перекреслив безліч інших можливих траєкторій індивідуального буття. І це не може не бентежити людину. Саме тому кожний здійснений вчинок на етапі післядії викликає у людини амбівалентні почуття, які врешті-решт стають психологічним підґрунтям для наступних учинків.

Вчинок – це підсумок попереднього етапу життя і внутрішнє спрямування людини до наступного. Життя вчений пропонує розглядати як ланцюжок важливих учинків, через які людина досягає особистісну і суспільну мету, тобто самостверджується. Роль орієнтиру у виборі сфер, засобів, форм самоствердження відіграють ціннісні орієнтації та мотивація, які залежать від сімейного виховання, соціального оточення.

Цікавим є положення П. М'ясоїда щодо сутності самоствердження особистості та його спрямування [3]. Автор характеризує самоствердження у системі вчинкової психології, відзначаючи, що якщо психічна норма це творчість, гармонійний образ світу і найголовніше – вчинок, то відхиленням від норми буде самореалізація на шкоду іншим, конфліктний образ світу, проступок як учинок, котрий суперечить нормам моралі. При цьому проступок породжується певними потребами, що, як і будь-які інші, виникають у межах діяльності, задовольняються і збагачуються в ній – вимагають для свого задоволення все ширшого кола предметів. Тож потреба – це завжди тенденція для пошуку нових зв'язків із реальністю. Однак якщо органічні потреби характеризують прагнення до дедалі досконалішої адаптації, індивідні – до створення, то потреби особистості – до втілення свого "Я" у світ. Останні – це, власне, потреби в надситуативній активності.

Г. Костюк пов'язував процес самоствердження особистості з розвитком потребо-мотиваційної сфери, ціннісних орієнтацій і діяльністю [1]. Він зазначав, що психічні властивості людини виробляються у діяльності, зазнають у ній різних змін і стають компонентами структури особистості.

До таких компонентів учений відносить:

- підсистему спрямованості: ставлення особистості до навколишнього світу, за яким стоять її потреби та інтереси, ціннісні орієнтації, цілі й установки, моральні та інші почуття;
- підсистему освіченості (набуті особистістю знання);
- свідомість і самосвідомість, завдяки яким людина стає особистістю, усвідомлює саму себе;
- розумові риси, внутрішні можливості відокремлювати завдання життєдіяльності;
- характер як індивідуальну своєрідність, котра виявляється у ставленні до суспільства, інших людей, праці, до самої себе.

Крім того, структура особистості водночас і динамічна, і стійка, що дає їй змогу бути незалежною від посередніх впливів оточення, тобто проводити певну лінію поведінки, а відтак змінювати довкілля відповідно до своїх намірів і планів. Таким чином, Г. Костюк відзначає основні складові процесу самоствердження, зосереджуючи увагу на тому, що особистість спроможна стверджувати свої наміри, які обумовлені її потребами, підсистемою спрямованості, розвитком самосвідомості, через ставлення до навколишнього світу, діяльність і самопізнання [1].

Деякі вчені змальовують процес самоствердження як основний механізм соціальної активності і саморозвитку особистості. Чим вищий рівень організації людини, тим частіше вона керується логікою особистісного самоствердження, яка передбачає високий рівень соціальної активності при розкладанні сутнісних сил у різні сфери життєдіяльності на основі вільного вибору особистості. На думку І. Беха, самоутворювальним чинником самоствердження особистості є три рівні існування людини: її минуле – теперішнє – майбутнє. Дослідник наводить таке визначення особистості: "людина, як автор вільної дії, тобто така, яка не залежить від безпосередньо діючої потреби і безпосередньо сприйнятої ситуації, дії, спрямованої на майбутнє". І. Бех стверджує: "стратегія конструювання визначення особистості пов'язана з утвердженням активності людини, її свободи", а "свобода виявляється самовизначенням духу людини, її ціннісним орієнтиром. У психологічному ракурсі свобода – це інтенція людини приймати розумне рішення, робити доцільний вибір, це можливість бути і стати. Вона є своєрідною рушійною силою активності суб'єкта. Можна трактувати свободу волі, яка виходить із власного "Я", як прояв індетермізму" [4, с. 162].

Свобода в особистісному самоствердженні розуміється В. Івашковським як процес цілеспрямованої діяльності, де детермінація дій відбувається в самій людині, коли наявна здатність людини самостійно вносити корективи у власну діяльність і обставини, право самостійно обирати завдання, засоби та умови їх вирішення, інтегрування. Особистість має орієнтуватися на відчутний результат, саме це визначається головним внутрішнім мотивом особистості, особливо у юнацький період. На процес самоствердження особистості, на думку автора, впливають як внутрішні детермінанти, так і зовнішні, які пов'язані з особливостями соціального середовища, в якому існує особистість [5].

Більшість вітчизняних вчених під поняттям "самоствердження" розуміють потребу, сформовану внаслідок впливу на особистість зовнішніх обставин. Людина прагне до здійснення себе у світі, до життєвого успіху, до утвердження достоїнства в самоцінності своєї особистості. І. Бех під самоствердженням розуміє престижно-статусну

потребу, яка виражається в реалізації первісних потенцій конкретної особистості, утвердження власного "Я" завдяки досягненню певного статусу в соціальній сфері.

Самоствердження, на думку М. Цибри, за своїм змістом є категорією, яка стверджує добро "...здійсненням себе в діяльності гуманній, яка набуває характеру завищення" [6, с. 123]. Самоствердження особистості як утвердження власної індивідуальності може здійснюватися лише при реалізації позитивного потенціалу, який первісно закладено в "самоті" індивіда. Однак воно можливе й у негативних формах, коли метою виконаної дії є не позитивна, а негативна оцінка з боку інших людей.

Потреба в самоствердженні є однією з базових характеристик людської особистості як суспільного за своєю суттю суб'єкта діяльності і розвивається у процесі практично-перетворювальної предметної діяльності, у ході соціального спілкування і виявляється тим більше розвинутою, чим більше людина усвідомлює себе вільною особистістю. Тобто самовдосконалення особистості реалізується через її потребу в самоствердженні.

У багатьох дослідженнях психологи доводять, що процес самоствердження – це насамперед поєднання уявлень особистості про власне "Я" (самоідентичність) і спрямованості на його здійснення, тобто потреби у самототожності, самоцінності, статусному положенні, творчій діяльності, у протиставленні свого "Я" іншим. Потреба в самоствердженні виступає узагальненим виразом інших потреб.

У контексті даної проблеми слід згадати погляди на розвиток особистості Г. Костюка, який стверджував, що "дитина розвивається як особистість, вростаючи у суспільне середовище, у культуру суспільства, у систему суспільних відносин..." [1, с. 111]. Соціальні чинники впливають на психічний розвиток особистості через її власну діяльність, завдяки чому вона засвоює соціальний досвід, тим самим забезпечується перехід зовнішніх – інтеріндивідуальних – відносин у внутрішні, інтраіндивідуальні властивості особистості. Основним рушієм тут постають внутрішні суперечності, які зумовлюються ставленням особистості до навколишнього середовища, її успіхи та невдачі, порушення рівноваги між індивідом і суспільством [1, с. 123].

Вчені схиляються до думки, що особистість, яка самостверджується, має виступати активним суб'єктом, котрий пізнає і перетворює світ і самого себе, володіє свідомістю і волею, здатний діяти цілеспрямовано.

О. Кононко зазначає, що самопізнання і самоствердження – невід'ємні складові процесу становлення дитини як соціальної істоти, як особистості, що виникають під впливом оцінних ставлень до особистості, яка зростає, і дають можливість виникнення в неї самоставлення, тобто "внутрішнього погляду" на себе як на об'єкт пізнання і переживання [7].

Прагнучи до самоствердження, кожна людина робить це по-своєму. Одні раціонально приймають рішення, продумують і розраховують кроки, інші покладаються на зовнішні обставини, не можуть прийняти чіткого плану дій. Для них вибір вчинку, який вплине на майбутнє, несе у собі тривогу (страх невідомого). Як зазначає Т. Титаренко, вибір завжди є стрибком із однієї сфери життєдіяльності до іншої, "вибухом" повсякденності, перетворенням і себе, і свого світу [8, с. 327]. Особистісна активність визначає все життя, світ, долю людини, робить її по-справжньому вільною і щасливою. У кожній особистості безліч можливостей до самоствердження та самоактуалізації, хоча вони й обмежені нормативністю, соціальними очікуваннями, саморегулятивними механізмами. Т. Титаренко зазначає, що той, хто може все врахувати й прийняти правильне рішення, врешті-решт стає вільною людиною. Той, у кого це не вийшло, відчуває себе жертвою. Автор вважає основним критерієм вчинку самоствердження *утворення нового*.

У психології суб'єктивної активності Т. Титаренко, цитуючи В. Татенко, наголошує, що людині "внутрішньо притаманно бути суб'єктом, розвиваючись як такий до свідомого діяча і в цьому сенсі максимально вільної істоти, здатної цілеспрямовано перетворювати внутрішній і зовнішній світ за своїми власними законами" [8].

На кожному етапі життєвого шляху відбуваються зміни просторово-часової структури життєвого світу особистості як у бік ускладнення, так і у бік спрощення, примітивізації залежно від характеру вибору, його відповідності наявній ситуації, актуальним особистісним потребам тощо.

Життєвий вибір не завжди можна назвати свідомим рішенням. Практично завжди існують певні позалогічні фільтри (термін Ю. Швалба), які впливають на прийняття рішення. Ці позалогічні фільтри передбачають не лише зважену оцінку альтернатив з позицій їх істинності, а й цілісне переживання "правильності" для себе сьогоденішнього того вибору, що відбувається. Кожний вибір завжди обмежує і, обмежуючи, спрямовує. Спрямовуючи активність особистості, вибір її мотивує, тобто енергетично забезпечує (або за певних умов не забезпечує) подальші світоперетворення [8].

Цікаві також погляди українських науковців щодо детермінант формування та розвитку потреби в самоствердженні, яку буває важко відрізнити від потреби в досягненнях і домінуванні. Цілеспрямована поведінка особистості є результатом накопичення непростого життєвого досвіду, досвіду прийняття життєво важливих рішень, у молодій людини такого досвіду ще небагато, а у маленької дитини практично немає зовсім. Саме тому в недосвідченій дитині немає власних життєвих цілей: її життєдіяльність регулюють лише нагальні потреби. Причому, якщо досвіду обмаль, то й розуміння того, які саме потреби

насправді є нагальними, також обмаль. Але й дитина прагне до самоствердження, хоча б у найпростішому. Саме від прийняття дитини дорослими залежить те, наскільки вона виросте самодостатньою особистістю, здатною самостійно робити свої життєві вибори, впливати на плин власного життя, змінюватися в його процесі, готовою внутрішньо до самоствердження й самоактуалізації себе в житті. Є люди, які з дитинства внутрішньо налаштовані на цю складну діяльність, а є такі, для кого цей процес надто складний. Для останніх, напевно, краще вже внутрішня неузгодженість, хронічні конфлікти, ніж необхідність щось дуже важливе у своєму житті змінювати, від чогось відмовлятися. Це характерно для тих, чия поведінка в дитинстві регулювалася усталеними правилами, звичаями, де потреба у здійсненні самостійного життєвого вибору була мінімальною. Своєрідність особистості проявляється в тому, як вона побачить свій життєвий світ після успіху або невдачі, які форми активності вона обере (на які життєві вибори буде здатна), від яких "тем" відмовиться, зрозумівши, що вони опинилися в зоні недосяжності.

На думку В. Івашковського, в ідеалі через самоствердження особистість усвідомлює:

- власну унікальність і неповторність;
- власне призначення;
- власне "Я" у власному житті;
- власну відповідальність за життєтворчість, самобудівництво, межі й можливості своїх духовних і фізичних сил, творчий потенціал;
- провідні цінності суспільства і своє ставлення до них;
- власне місце в суспільстві, взаємозв'язок із ним і відповідальність перед ним [5].

Мотивом особистісного самоствердження має бути забезпечення моделі суб'єктивної взаємодії учасників навчально-виховного процесу через розширене демократичне спілкування, створення виховного середовища, атмосфери психологічного комфорту та позитивного соціально-психологічного статусу в колективі й у соціокультурному просторі загалом, без якого неможливе самоствердження особистості.

Інший дослідник Н. Ситнікова виокремлює основні етапи самоствердження:

- відкриття "Я" (знаходження у власному "Я" "нових рис"), самоусвідомлення нового;
- самооцінювання, формування рівня вимог та визначення стратегій самоствердження і типів поведінки;
- утвердження "Я", своєї ідентичності, свого соціального статусу, своєї самоцінності, досягнення результатів у діяльності й поваги оточуючих.

Автор наводить дві характеристики процесу самоствердження: вертикаль або ціннісні сходинки (досягнення особистісно значущих

цінностей) і сфера самоствердження. Основними аспектами самоствердження, на думку Н. Ситнікової, є самопред'явлення (керування поведінкою), самовираження (розкриття своїх потреб перед співрозмовником), саморозкриття (вплив на динаміку самооцінки) [9].

Отже, виявлення залежних потреб (у суспільному визнанні, у високому соціальному статусі, в успіху; впевненості у собі, у прагненні до особистісної значущості, престижі, у досягненні і домінуванні) – це характеристика потреби у самостверженні. Ці поняття є не синонімами проблеми самоствердження, а її складовими, які визначають різні сторони цього багатогранного феномену.

Потрібно зауважити, що самоствердження може мати позитивне (конструктивне) та негативне (деструктивне) спрямування. Позитивно спрямоване самоствердження обумовлене потребою у самоцінності шляхом самовизначення за рахунок подолання зовнішніх труднощів, вирішення реальних соціально-значущих життєвих завдань, тобто свого вдосконалення і самовдосконалення. Негативно спрямоване самоствердження обумовлене слабкою здатністю до адаптації; дисонансом між "Я-концепцією" та соціальним досвідом особистості; прагненням до переваги за рахунок інших, у тому числі шляхом сили та самозаперечення.

Таким чином, можна констатувати, що сучасні теоретичні підходи до вивчення проблеми самоствердження особистості в українській психології не носять системного характеру. Вітчизняні дослідники визначають дві основні характеристики самоствердження людини. Перша – це вертикаль самоствердження або ціннісна сходинка. Суть її полягає в тому, що людина прагне піднятися на більш високу сходинку ціннісної драбини, тобто досягнути тих цінностей (володіти ними), які мають найбільшу значущість для неї. Зміст цінностей задає група. Ось чому самоствердження визначається насамперед групою, до якої належить або прагне належати особистість. Друга характеристика – це сфера самоствердження: кожен конкретний акт цієї категорії здійснюється в певній, специфічній галузі життя людини. Ці дві характеристики відображають спрямованість самоствердження особистості, тобто ті завдання, через реалізацію яких особистість має намір утвердити себе в групі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Костюк Г. С.* Избранные психологические труды / Григорий Силевич Костюк. — М. : Педагогика, 1988. — 304 с.
2. *Роменец В. А.* Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании / В. А. Роменец. — К., 1989. — 376 с.
3. *М'ясоїд П. А.* Загальна психологія / П. А. М'ясоїд. — К. : Вища школа, 2000. — 479 с.
4. *Бех І. Д.* Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех ; Ін-т змісту і методів навчання. — К., 1998. — 204 с.

5. *Івашковський В. В.* Теоретико-методичні засади виховання старшокласників як суб'єктів громадянського суспільства : монографія / В. В. Івашковський. — К. : Паливода А. В., 2010. — 514 с.
6. *Цибра Н. Ф.* Самоутверждение личности: социально-философский анализ / Н. Ф. Цибра. — К. : Одесса, 1989. — 191 с.
7. *Кононко О. Л.* Самосвідомість у житті дошкільника / О. Л. Кононко // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. — Рівне : РДГУ, 2004. — Вип. 29. — С. 6–11.
8. *Титаренко Т. М.* Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. — К. : Либідь, 2003. — 376 с.
9. *Ситнікова Н. Є.* Соціальне самоствердження особистості старшокласників за умов системної диференціації навчання : монографія / Н. Є. Ситнікова. — Тернопіль : Економічна думка, 2004. — 138 с.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2012.

***Евченко И.* Теоретический анализ проблемы самоутверждения личности.**
Проанализировано исследование украинскими учеными проблемы самоутверждения личности. Выявлены и систематизированы основные теоретические подходы, принципы и модели. Конкретизирована сущность понятия самоутверждение личности.

Ключевые слова: самоутверждение, личность.

***Evchenko I.* Theoretical analysis of a problem of self-affirmation of a personality.**
Research of a problem of self-affirmation of a personality by Ukrainian scientists have been analyzed. Main theoretical approaches, principles and models have been identified and systematized.

Key words: self-affirmation, personality.